

INGO MOTZENBÄCKER, *Sammlung Kosnierska. Der Digorische Formenkreis der kaukasischen Bronzezeit*, Museum für Vor- und Frühgeschichte. Staatliche Museen zu Berlin, Bestandskataloge 3, Berlin, 1996, 294 p., 55 figuri în text, 94 planşe.

Cartea reprezintă o nouă contribuție la introducerea în circuitul științific a unei părți din importanta colecție de antichități caucaziene a Muzeului de pre- și protoistorie din Berlin.

Cele 6 capitole ale lucrării se dezvoltă pe trei coordonate complementare: valorificarea științifică a colecției Kosnierska, cronologia epocii bronzului din zona centrală a Caucazului și definirea unui cerc de forme restrâns dar bine conturat din punct de vedere geografic și tipologic.

Prima problemă este tratată în trei capitole (*I. Einleitung; III. Typologisch-chronologische Diskussion des Fundstoffes aus der Sammlung Kosnierska; VI. Katalog*). Colecția Kosnierska cuprinde aproximativ 2000 de piese achiziționate în 1903 de Muzeul de Etnologie din Berlin de la colecționara de antichități Adelaide Kosnierska. Din însemnările colecționarei reiese că aceste piese provin din provincia nord-caucaziană Digora (Osetia de Nord), în special de la Faskau (lângă Galiat) și Verchnjaja Rutcha (lângă Kumbulte). După o scurtă schiță geografică a Caucazului, care cuprinde delimitarea principalelor unități geografice (Caucazul Mare, Transcaucazia, Caucazul Mic, Câmpia armeană) cu clima și relieful specifice fiecăreia și căile de comunicație dintre acestea, cartea zonelor cu zăcămintele de minereu de cupru, este prezentată topografia stațiunilor de la Galiat și Kumbulte (presupusele locuri de proveniență ale pieselor din colecția Kosnierska), aflate într-o zonă muntoasă la peste 1800 m altitudine, de o parte și de alta a râului Uruch. La Galiat sunt documentate trei necropole dintre care cea mai cunoscută este necropola distrusă de la Faskau. Necropola de la Verchnjaja Rutcha de lângă Kumbulte, cercetată ulterior achiziționării colecției Kosnierska de Dolbežev și E. I. Krupnov la care se adaugă și săpăturile din anii '70 ale căror rezultate încă nu au fost integral publicate, oferă unele indicii asupra practicilor funerare din provincia Digora

(morminte de înhumare în cistă care conțineau de la 2 la 7 schelete, cu inventar bogat în piese de bronz).

Centrul de greutate al lucrării îl formează tipologia pieselor din colecție, grupate în trei categorii principale: 1. Arme: topoare (tipul Faskau, cu 4 variante), capete de măciucă din piatră sau bronz (cu protuberanțe sau în formă de spini), pumnale (cu placă la mâner, cu limbă la mâner, cu mâner plin, *Griffrahmendolche*, alte forme), vârfuri de lance; 2. Unelte (sule, seceri, fusaiole, piese de harnasament); 3. Podoabe și piese de port: ace, fibule, piese de centură, pandantive în formă de arme miniaturale (topoare și pumnale) și pandantive zoomorfe, brățări, inele de buclă. Descrierea fiecărui tip de piese cuprinde și o prezentare a încercărilor anterioare de realizare a unei tipologii, definirea criteriilor formale pentru caracterizarea tipurilor și variantelor tipologice, tehnologia de prelucrare, ipoteze privitoare la funcția unor piese și încadrarea cronologică a acestora. Proveniența pieselor din colecția Kosnierska din contexte arheologice nesigure impune autorului lărgirea ariei geografice la care sunt raportate pentru datare. Majoritatea tipurilor sunt raportate la piesele analoge de la Tli și din alte descoperiri (necropole, depozite) din celelalte unități geografice caucaziene dar și la piese din zone mai îndepărtate: sudul Rusiei (pentru topoarele de tip Faskau, pumnalele cu limbă la mâner), spațiul egeic din perioada submiceniană (fibule), spațiul de la nord de Dunăre (ace cu protuberanțe, inelele de buclă). Analiza metalografică a pieselor de bronz din colecție indică un conținut relativ ridicat de arsen pentru anumite categorii, însoțit de antimoniu, aceasta fiind o caracteristică a bronzurilor din Digoria.

În relație strânsă cu capitoul privind tipologia pieselor este catalogul colecției care cuprinde descrierea (numărul de inventar, dimensiunile, greutatea, descrierea propriu-zisă) a 1041 de piese din stațiunile de la Faskau,

Verchnaja Ruchta, „Rachta”. Cele 94 de plănse de la sfârșitul cărții pe de o parte sprijină tipologia pieselor și, pe de altă parte, întregesc catalogul colecției.

A doua problemă, cronologia epocii bronzului din centrul Caucazului este tratată în capitolul II (*Zur Chronologie der Bronzezeit in Zentralkaukasien*) prin critica izvoarelor și a principalelor propuneri anterioare de stabilire a unui sistem cronologic (V. A. Schmidt, F. Hančar, A. A. Iessen, V. I. Markovin ș.a.). Lipsa complexelor închise din provincia Digora impune stabilirea unei cronologii prin raportarea la zonele învecinate, în primul rând Kabardino-Balkaria, și prin intermediul acesteia, la Transcauzia (pentru Bronzul mijlociu) și prin analogiile unor piese (acul cu protuberanțe, *Randgriffdolche*, capetele de măciucă cu protuberanțe) căutate în inventarele funerare ale necropolei de la Tli¹ (pentru Bronzul târziu).

Piese din colecția Kossnierska acoperă un interval cronologic de peste un mileniu (2200–900 a.Chr.) fiind încadrate în Bronzul timpuriu (FB), Bronzul mijlociu (cu 2 etape: MB 1, MB 2) și Bronzul târziu (cu 3 etape: SB 1–SB 3).

În capitolul IV (*Die Digorischen Bronzen - Versuch einer Einordnung*) autorul definește un cerc de forme răspândit pe ambele versante ale masivului central al Caucazului Mare, cu două concentrări de descoperiri în nord (provincia Digora, descoperirile de la Galiat, Kamunta și Kumbulte) și sud, în Rača (descoperirile de la Brili și Gebi) și sudul Osetiei (Kvasatali). Majoritatea formelor aparțin Bronzului mijlociu (2000–1400/1300), topoarele de tip Faskau, unele tipuri de pumnale și ace fiind fosilele directe. Acul cu protuberanțe, spirala-ochelari, pandantivul în formă de cap de berbec (corespunzătoare etapei Tli A) sunt fosile directe pentru Bronzul târziu. Alte piese din aceeași etapă au analogii în celelalte faze (B–D) ale necropolei de la Tli. Tehnologia specifică (folosirea aliajului cupru-arsen și prezența unui procentaj de

antimoniu în compoziția pieselor din Bronzul mijlociu), un anumit tip de port, cu tendințe de schimbare la începutul Bronzului târziu prin apariția unor elemente noi (fibula, centura), un tip de armament (toporul, pumnalul, arcu) sunt caracteristici ale acestui cerc de forme. Autorul discută în acest capitol și alte probleme: existența unei elite războinice, combinația topor-pumnal având o poziție importantă în setul de arme; interpretarea funcției unor artefacte (piese de prestigiu, însemne de rang, simboluri ale puterii sau piese de ceremonie), prezența miniaturilor de arme în mormintele de femei.

Cele trei coordonate ale demersului autorului nu reprezintă fiecare în parte puncte de sprijin pentru celelalte. Locul de proveniență nesigur al pieselor din colecție (adresa doamnei Kossnierska corespunde adresei unei firme de comerț cu antichități) este în parte compensat de evidența altor date (analogiile cu piese descoperite ulterior în această regiune prin cercetări sistematice, analizele metalografice). Stabilirea unei cronologii a epocii bronzului din Caucaz este un demers dificil datorat atât caracterului descoperirilor (necropole distruse sau parțial cercetate și publicate, cu inventar amestecat; raritatea așezărilor din Bronzul mijlociu și târziu; existența depozitelor doar în Bronzul târziu), cât și caracterului cercetării (de la săpăturile efectuate de amatori încă din sec. XVIII, până la carențele metodologice ale arheologiei sovietice).

Necropola de la Tli, baza periodizării culturii Koban² și reperul pentru majoritatea descoperirilor din Bronzul târziu caucazian, cercetată parțial și publicată fără planul general are de asemenea un grad de nesiguranță, fapt care pune oarecum la îndoială periodizarea acesteia³.

² Vezi pentru cultura Koban lucrarea mai veche, dar încă de referință R. Virchow, *Das Gräberfeld von Koban*, Berlin, 1883 și mai recent E. I. Krupnov, *Drevnaja istorija Severnogo Kavkaza*, Moscova, 1960.

³ G. Kossack, *Beiträge zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie* 5, 1983, 89–182.

¹ B. V. Techov, *Tliskij mogil'nik*, Tbilisi, 1980; idem, *Tliskij mogil'nik 2*, Tbilisi, 1981; idem, *Tliskij mogil'nik 3*, Tbilisi, 1985.

Doar împreună cele trei direcții dau coerență demersului metodologic. Soliditatea metodei, rigurozitatea descrierii pieselor, flexibilitatea tipologiei, valorificarea unei cantități apreciabile de material provenit din săpături vechi (până la apariția acestei lucrări din colecție au fost publicate doar topoarele de către E. Dullo⁴), încercarea de a ordona și încadra cronologic

acest material (efort ilustrat și de bibliografia vastă folosită) sunt calitățile lucrării.

Interesul pentru arheologia română este sporit și de prezența în acest cerc de forme a unor categorii de piese (inele de buclă, ace cu protuberanțe, măciuca din piatră cu protuberanțe) cu analogii în spațiul de la nord de Dunăre, în mediile culturale Monteoru, Noua, Wulstkeramik.

⁴ E. Dullo, PZ 27, 1936, p.66-127.

Sorin Oanță

HORIA CIUGUDEAN, *Cercetări privind epoca bronzului și prima vârstă a fierului în Transilvania*, Bibliotheca Musei Apulensis VII, Alba Iulia, 1997, 230 p., 87 fig., plus 4 fig. și 6 tabele în text.

Lucrarea colegului H. Ciugudean, structurată pe două părți principale; *Epoca bronzului* (p. 7-134) și *Prima vârstă a fierului* (p. 135-202), fiecare cu capitole aparte, se ocupă de câteva descoperiri mai noi și importante din epoca bronzului și din Halstattul mijlociu și târziu situate în centrul Transilvaniei, cu care prilej re discută câteva din problemele acestor perioade pentru întreaga provincie.

Primul capitol – *Începuturile epocii bronzului în vestul Transilvaniei: așezarea și cimitirul de la Livezile – „Baia”* (p. 7-44), la care se adaugă contribuția *Analiza resturilor faunistice din așezarea de la Livezile* (p. 45-64), semnată de Georgeta El Susi, prezintă stațiunea din bronzul timpuriu de la Livezile, jud. Alba. După un scurt istoric al cercetării este prezentat materialul ceramic, plastică, obiectele din piatră, os și corn, cele din metal. Sunt prezentate apoi cercetările recente, din anii 1993 și 1995, la cimitirul tumular din preajmă. Stațiunea, ca și descoperirile funerare sunt încadrate în bronzul timpuriu, fiind atribuite unei etape târzii a culturii Coțofeni, în contextul unui „proces de sinteză cu elemente de origine sud-est transilvăneană, poate chiar sud-carpatică, generând primele forme de manifestare culturală aparținând bronzului timpuriu din spațiul vest-transilvănean”. Deși deocamdată singulară, este foarte importantă proba ¹⁴C de la Livezile – Bln-4624, 4109±44 BP, care, după calibrare (p. 22 și fig. 22/A), este pusă de autor în

corelație cu alte date radiocarbon. Analiza faunistică, foarte în detaliu, cu tabele și grafice, ia în discuție 1816 fragmente osteologice descoperite în așezare.

Capitolul următor – *Considerații privind sfârșitul culturii Wietenberg* (p. 65-81) – discută controversata problemă a etapelor finale Wietenberg pe baza săpăturilor recente din câteva stațiuni din centrul podișului transilvănean. Discuția se sprijină pe un considerabil material arheologic, în cea mai mare parte inedit și bine ilustrat. Autorul subliniază importanța materialelor de tip Noua descoperite în medii ale fazei Wietenberg IV, pe care o plasează la „sfârșitul BzC, cel mult început de BD”.

Ultimul capitol privind epoca bronzului este cel intitulat – *Depozitul de la Cugir și raporturile sale cu manifestările culturale ale epocii bronzului târziu* – semnat împreună cu I. Al. Aldea (p. 99-121). Depozitul de la Cugir a mai fost publicat, dar parțial și cu inexactități, iar unele piese din componența sa au mai fost discutate și cu alte prilejuri. Pe bună dreptate autorii consideră necesară republicarea în totalitate a acestui important depozit constituit din 24 piese din aur (0,287 kg) și 298 din bronz (6,202 kg), depuse în trei vase. După catalogul depozitului, autorii discută din nou descoperirea, pe care o încadrează în categoria, discutabilă după opinia mea, a „depozitelor de tumătorie”, împreună cu alte mari depozite cum sunt cele binecunoscute de la Aiud, Bogdan Vodă,